

РОДНА РАВНОПРАВНОСТ
– ОД ЈЕДНАКИХ ПРАВА ДО ЈЕДНАКИХ
МОГУЋНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CXC

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 45

COMMITTEE FOR NATIONAL MINORITIES AND HUMAN RIGHTS STUDIES

GENDER EQUALITY
– FROM EQUAL RIGHTS TOWARDS
EQUAL OPPORTUNITIES

PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON SEPTEMBER 27, 2019

Accepted for publication at the 2th Session of the Department of Social Sciences, held on February 18, 2020, after being reviewed by Academicians *Tibor Várady*, corresponding member *Alpar Lošonc*, Professors *Vukašin Pavlović*, *Rade Veljanovski*, *Miodrag Jovanović*, *Irena Pejić*, *Fuada Stanković*, *Marija Draškić*, *Slađana Jovanović*, *Aleksandra Izgarjan*, *Zoran Lutovac*, PhD, *Ljubica Đorđević*, PhD and *Sanja Čopić*, PhD

Editors

Academician TIBOR VÁRADY
MARIJANA PAJVANČIĆ, PhD

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига СХС

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 45

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА И ЉУДСКИХ ПРАВА

РОДНА РАВНОПРАВНОСТ
– ОД ЈЕДНАКИХ ПРАВА ДО ЈЕДНАКИХ
МОГУЋНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА

ОДРЖАНОГ 27. СЕПТЕМБРА 2019.

Примљено на II скупу Одељења друштвених наука, 18. фебруара 2020. године, на основу рецензија академика *Тибора Варадија*, дописног члана *Алйара Лошонца*, професора *Вукашина Павловића*, *Радеића Вељановској*, *Миодрага Јовановића*, *Ирене Пејић*, *Фуаде Сјџанковић*, *Марије Драшкић*, *Слађане Јовановић*, *Александре Изјарјан*, др *Зорана Лушовца*, др *Љубице Ђорђевић* и др *Сање Ђојић*

Уредници

академик ТИБОР ВАРАДИ

проф. др МАРИЈАНА ПАЈВАНЧИЋ

БЕОГРАД 2020

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Лектура
Младенка Савичић

Коректура
Рајка Павловић

Технички уредник
Никола Сивановић

Штампа
ЈП Службени гласник

ISBN 978-86-7025-870-9

Тираж 300 примерака

САДРЖАЈ

Предговор – Маријана Пајванчић 9

УВОДНА СЕСИЈА

Маријана Хјусон, *Родни режими на полујериферији: социолошка перспектива* 13

Marina Hugshon, *Gender Regimes at the Semiperiphery: Sociological Perspective* 28

Адриана Захаријевић, Катарина Лончаревић, *Род и идеологија: о њобуни прошив једнакости* 29

Adriana Zaharijević, Katarina Lončarević, *Gender and Ideology: On an Insurrection against Equality* 44

ПРАВО НА РАВНОПРАВНОСТ И ЈЕДНАКЕ МОГУЋНОСТИ

Маријана Пајванчић, Боса М. Ненадић, Горан Марковић, *Конституционализација права на равнојравности и једнаке могућности* 47

Marijana Rajvančić, Bosa M. Nenadić, Goran Marković, *Constitutionalization of the Right to Equality and Equal Opportunities* 65

Зорица Мршевић, *Вишеструка и интерсекционална дискриминација* 67

Zorica Mršević, *Multiple and intersectional discrimination* 83

Невена Петрушић, Танасије Маринковић, <i>Заштитна права на родну равноправност</i>	85
Nevena Petrušić, Tanasije Marinković, <i>Protection of the Right to Gender Equality</i>	102

Лилијана Чичкарић, Зорана Антонијевић, <i>Изазови и препреке у уредњавању институција и јавних политика у Србији</i>	105
Lilijana Čičkarić, Zorana Antonijević, <i>Challenges and Obstacles to the Gendering of Serbian Institutions and Public Policies</i>	119

Гордана Ковачек Станић, <i>Репродуктивна аутономија жене као људско право</i>	121
Gordana Kovaček Stanić, <i>Reproductive Freedom of the Woman as a Human Right</i>	134

КРШЕЊЕ ПРАВА НА РАВНОПРАВНОСТ КАО ОСНОВНОГ ЉУДСКОГ ПРАВА

Тања Игњатовић, <i>Насилје против жена као кршење основних права – између стандарда и стварности</i>	139
Tanja Ignjatović, <i>Violence Against Women as a Violation of Fundamental Rights – Between Standards and Reality</i>	156

Слободанка Константиновић Вилић, Наталија Жунић, Вида Вилић, <i>Фемцид, друштво и право</i>	157
Slobodanka Konstatinović Vilić, Natalija Žunić, Vida Vilić, <i>Femicide, Society and Law</i>	171

Дубравка Валић Недељковић, <i>Родна небалансираност субјеката/извора информација у новинарским објавама у водећим информативним медијима у Србији</i>	173
Dubravka Valić Nedeljković, <i>Gender Imbalance of Subjects/Sources of Information in Journalistic Coverage in Major Informative Media in Serbia</i>	184

ПРАВО НА РАВНОПРАВНОСТ – ОБРАЗОВАЊЕ, ЕКОНОМИЈА

Татјана Ђурић Кузмановић, Мирјана Докмановић, Ана Пајванчић Цизел, <i>Економски положај жена – родне неједнакости и једнаке могућности</i>	187
Tatjana Đurić Kuzmanović, Mirjana Dokmanović, Ana Pajvančić Cizelj, <i>Economic Position of Women – Gender Inequalities and Equal Opportunities</i>	197

Марија Бабовић, <i>Родне неједнакости на тржишту рада у Србији: стање и политике</i>	199
Marija Babović, <i>Gender Inequalities on the Labour Market in Serbia: the Situation and Policies</i>	214
Горана Ђорић, Драгица Вујадиновић, <i>Образовање за родну равноправност у Србији</i>	215
Gorana Đorić, Dragica Vujadinović, <i>Education for Gender Equality in Serbia</i>	231

ПРЕДГОВОР

Тематска конференција „Родна равноправност – од једнаких права до једнаких могућности“, одржана на иницијативу и у организацији Одбора за проучавање националних мањина и људских права, а под покровитељством САНУ, посвећена је проблематици посебно значајној за људска права не само локално већ и глобално. Две су битне специфичности права на родну равноправност.

Једна специфичност и заједнички именитељ који карактерише положај жена, њихова људска права и реалне могућности да и у пракси уживају нормативно гарантована људска права јесте чињеница да оне чине већину становништва на планети, а да је та већина фактички у положају мањине. Родна равноправност на специфичан начин обједињује обе области које чине садржај рада Одбора за проучавање националних мањина и људских права јер сведочи о реалности у којој већина ужива људска права само уз примену политика и инструмената (начело једнаких могућности и посебне мере) који обезбеђују могућност коришћења људских права мањина.

Друга специфичност је мултисекторска природа родне равноправности која налаже и мултидисциплинарни приступ овој теми. Стога је рад конференције и садржај реферата конципиран тако да обухвата родну димензију у различитим областима друштвеног живота. У складу са таквим приступом, референти и референткиње анализирају родне аспекте у различитим областима у којима се одвија њихов научни и истраживачки рад. Области на које се концентришу садржаји реферата чине четири тематске целине: род и развој – социјални контекст и теоријски приступ, право на равноправност и једнаке могућности, кршење права на равноправност као основног људског права и право на равноправност у економији и образовању.

Теоријски приступ фокусира се на родне режиме на полупериферији који се анализирају из социолошке перспективе и идеолошке контексте у којима се критички разматра приступ родној равноправности у различитим геополитичким контекстима, упозорава на опасност да се она инструментализује као политичко оруђе у борби против демократије, постигнуте једнакости и освојених слобода.

Разматрања посвећена праву на равноправност полова и једнаким могућностима акцентују принципе који постављају уставни оквир за нормативни, институционални и социјални контекст релевантан за (не)могућност остваривања права на равноправност као основног људског права; критички приступ родно заснованој дискриминацији (интерсекционална и вишеструка дискриминација); ефикасност и доступност заштите од родно засноване дискриминације на националном нивоу и на међународном плану; родне асиметрије у расподели моћи које произлазе из структуралних одлика друштва и анализирају се на институционалној равни и јавним политикама; слободно одлучивање о рађању деце као основно људско право и положај жене као титулара овог права.

Кршење права на родну равноправност као основног људског права је тема у оквиру које је пажња усмерена на насиље против жена које се сагледава из перспективе стандарда постављених у међународним уговорима и праксе у Србији, на истраживања фемцида као најекстремнијег кршења женских права и радикализованог вида насиља према женама чији су узроци структуралне природе као и на истраживања родног дисбаланса у медијским садржајима.

Родна равноправност у економији, на тржишту рада и у образовању као део структуралних глобализацијских процеса у постсоцијалистичком и постконфликтном друштву и родне економске неједнакости, анализирају се са акцентом на родни јаз у сфери рада (неједнако учешће жена на тржишту рада, родни јаз у запослености и зарадама, родна сегрегација у занимањима и секторима економије, мање шансе жена да заузму руководеће положаје, неједнако оптерећење и вредновање неплаћеног рада и др.), уз посебну пажњу посвећену образовању које се сагледава из родног угла и из перспективе интегрисања родне компоненте у научне и наставне дисциплине, на различитим нивоима образовања и начине на које је то могуће учинити.

Маријана Пајванчић

ОБРАЗОВАЊЕ ЗА РОДНУ РАВНОПРАВНОСТ У СРБИЈИ

ГОРАНА ЂОРИЋ*, ДРАГИЦА ВУЈАДИНОВИЋ**

А п с т р а к т. – Образовање носи значајне друштвене капацитете за еманципацију од традиционалних родних улога и патријархалне матрице односа моћи и потчињавања, али може да буде употребљено и за репродукцију односа хијерархије и подређивања у родном домену. Међународни нормативни и стратешки документи још од 60-их година 20. века инсистирају на значају образовања за успостављање родне равноправности. Овим документима се предвиђају дужности и обавезе влада да предузму различите активности у обезбеђивању образовања које унапређује родну равноправност. Међутим, реалност образовног процеса још је прилично далеко од прокламованих циљева уродњавања свих нивоа образовања. Након сажетог представљања међународног и националног нормативног оквира, у овом раду се бавимо проблемима интегрисања родне перспективе у научне и наставне дисциплине, и у поједине наставне материјале. Главни део рада чини представљање анализа садржаја наставних материјала, на различитим нивоима образовања у Србији. Овај преглед има за сврху да илуструје начин на који се препознају родно стереотипни и родно осетљиви садржаји у различитим наставним материјалима, да укаже на то у којој мери су наставни материјали у Србији у функцији образовања за родну равноправност, према резултатима обављених анализа, и да сумира препоруке које би, према ауторкама анализа, унапредиле интегрисање родне перспективе у наставне садржаје.

Кључне речи: образовање, родна равноправност, анализа садржаја, наставни материјали

УВОД

Образовање носи значајне друштвене капацитете за еманципацију од традиционалних родних улога и патријархалне матрице односа моћи, али може да буде употребљено и за репродукцију односа потчињавања у родном домену. Од друге половине 20. века, масовно образовање је укључило велики број девојчица, будућих стручњакиња и допринело њиховом изласку из

---

* Филозофски факултет, Универзитет у Нишу, gorana.djoric@gmail.com

** Правни факултет, Универзитет у Београду, dragicav@ius.bg.ac.rs

приватне сфере, запошљавању и стицању економске и социјалне независности. Међутим, масовно образовање жена и њихов продор у јавну сферу, не доноси, само по себи, родну равноправност у сфери рада, домаћинства, породичних односа, нити промену у родном балансу на местима одлучивања, и у систему вредности у позадини циљева и исхода сваког одлучивања. Та промена у великој мери зависи од типа родних односа, друштвених улога и културолошких матрица који се афирмишу и репродукују кроз циљеве и процесе друштвеног развоја: матрица репатријархализације, на једној страни, и еманципације од патријархалне структуре односа потчињавања, на другој. У сфери образовања, сукоб поменутих тенденција се догађа на институционалном нивоу (родни дисбаланс на местима одлучивања о најважнијим питањима образовања), на плану образовних садржаја, наставних материјала и педагошких приступа, и на плану система вредности који се промовишу кроз само произвођење знања и кроз све аспекте образовног процеса. Међународни нормативни и стратешки документи још од 60-их година 20. века инсистирају на значају образовања за успостављање родне равноправности на глобалном и локалном нивоу.

У првом делу рада сажето представљамо међународна и национална нормативна и стратешка документа у којима се захтева поштовање начела родне равноправности и у организацији система образовања и у образовном процесу. Неки од тих докумената се односе на успостављање једнакости у приступу образовању, док други указују на садржаје наставних материјала кроз које се, у контексту различитих наставних дисциплина, преносе модели родних односа – и традиционални и односи родне равноправности. Други део рада се бави проблемима увођења родне перспективе у образовање. Представљамо до сада развијену методологију за анализу родних садржаја образовања генерално и програма и наставних материјала посебно. Представљамо и резултате неколико анализа садржаја наставних материјала у Србији, на различитим нивоима образовања, са циљем да установимо у којој мери је родна димензија заступљена у наставним материјалима. Коначно, сумирамо препоруке које су аутори представљених анализа развили у циљу унапређења образовања за родну равноправност.

1. ПРЕГЛЕД РЕЛЕВАНТНИХ НОРМАТИВНИХ И СТРАТЕШКИХ ДОКУМЕНАТА

Дискриминација по основу пола је у области образовања забрањена *Конвенцијом против дискриминације у образовању* усвојеном под окриљем Организације уједињених нација (1960). *Пакт о економским, социјалним и културним правима* из 1966. године, наглашава да се државе чланице обавезују да обезбеде једнако право мушкарцима и женама да уживају сва права која су у њему набројана, укључујући и право на образовање. Додатни подстицај остваривању родне равноправности у образовању дала је *Конвенција*

о елиминацији свих облика дискриминације жена (CEDAW) из 1979. године. Уродњавање универзитетског образовања је важан чинилац у процесу стварања јединственог европског образовног простора, дефинисаног тзв. *Болоњском декларацијом*, који, поред осталог, подразумева и образовање за родну равноправност. Међународни нормативни и стратешки документи представљају оквир и стандард и за националне нормативне и стратешке документе у Републици Србији, почев од *Устава Републике Србије* из 2006. године, и *Закона о забрани дискриминације*, као *lege generalis*, и *Закона о равнојравности полова*, као *lege specialis*.

Одређени међу поменутиим међународним документима, а и домаћи Закон о равноправности полова, наглашавају кључни значај образовних садржаја за успостављање родне равноправности. Тако је у CEDAW посебно наглашена обавеза уклањања стереотипних схватања о улогама мушкараца и жена на свим нивоима образовања путем ревизије уџбеника и образовних програма, и прилагођавања наставних метода. У *Пекинској декларацији и Платформи за акцију* усвојеним на Четвртој конференцији о женама (1995. године), указује се на то да су образовни програми и наставни материјали још увек у великој мери под утицајем полне дискриминације, и да међу наставницима на свим нивоима образовања нема довољно свести о потреби равноправности полова, чиме се јачају традиционалне женске и мушке улоге. И у *Светској декларацији о високом образовању за 21. век*, препоручује се укидање родних стереотипа у високом образовању, уважавање родних аспеката у различитим научним дисциплинама, активно укључивање жена у рад образовних установа на свим нивоима, посебно при доношењу одлука. Питањем интегрисања родне перспективе у образовање бавио се и Савет Европе. У *Прејоруци о увођењу родне равнојравности у образовање* из 2007. године, указује се на потребу да родна димензија буде у садржају наставних програма, како би се сузбијали сексистички стереотипи, а млади људи били припремљени за ново родно партнерство у приватном и јавном животу. Упућена је, такође, препорука државама да утичу на ауторе и издаваче наставних материјала да постану свесни ове потребе. Истанбулска конвенција о превенцији насиља према женама Савета Европе из 2011, придаје у чл. 14, значајну улогу садржајима образовања. Између осталог, државе уговорнице се обавезују да „предузму неопходне кораке за увођење наставног материјала о питањима као што су: једнакости жена и мушкараца, нестереотипних родних улога, узајамног поштовања, ненасилног разрешења сукоба у међуљудским односима, родно заснованог насиља над женама и права на лични интегритет – у званично наставно градиво прилагођено способностима ученика на свим нивоима образовања“. У домаћем законодавном оквиру, значај родне равноправности у образовању апострофиран је у Закону о равноправности полова¹.

¹ „Казниће се за прекршај установа ако изврши дискриминацију засновану на полу у вези са: условима за пријем и за одбијање пријема у установу; условима и могућностима приступа сталном образовању, укључујући све програме за образовање одраслих и програме

Проблем са уродњавањем образовања је у томе што су садржаји учења и методе и исходи учења још увек далеко од постављених стандарда. Реалност је оптерећена патријархалним наслеђем, јер креатори наставних програма и садржаја, као и сами наставни кадрови на свим нивоима образовања заправо сами носе печат дубоко кодиране патријархалне матрице у разумевању родних односа и родних улога, и укупних система вредности.

2. АНАЛИЗА НАСТАВНИХ САДРЖАЈА И МАТЕРИЈАЛА НА РАЗЛИЧИТИМ НИВОИМА ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ

Полазимо од становишта да се родна димензија организовања друштвеног света усваја кроз постизање најмање два циља образовања на свим нивоима: 1) учењем пожељних друштвених улога кроз процес социјализације и 2) стицањем знања о стварности кроз различите наставне области – наставне предмете, које је и само резултат претходне социјализације. Социјализацијом се родне друштвене улоге усвајају кроз експлицитно подучавање о социјалном садржају разлика између полова, али и кроз неексплицитне претпоставке, илустрације, и примере. При том, и експлицитно подучавање и неексплицитне претпоставке могу бити родно осетљиви (на асиметричне улоге полова и друштвене неједнакости које из тога произлазе) и родно стереотипни. Кроз реализацију другог циља – стицање знања о стварности, образовање представља учење концептуалних мапа за разумевање различитих аспеката (друштвеног) света.² Ако су концептуалне мапе развијене под претпоставком друштвене организације полних разлика кроз социјално наметнуту поделу рада између полова и на основу претходно научених асиметричних улога полова, ово знање може да репродукује односе родне неравноправности. образовање за родну равноправност, у овом смислу, би морало да понуди нове концептуалне мапе и да оспособи ученике и студенте да деконструишу стварност и демонтирају институције које репродукују различитости мушких и женских улога, и тако допринесу укидању неједнакости које из тога произлазе.

У овом тексту заговарамо и илуструјемо увођење родне перспективе у наставне садржаје путем 1) експлицитног подучавања о социјалном садржају

функционалног описмењавања; условима за искључење из процеса образовања, научног рада и стручног усавршавања; начином пружања услуга и давања погодности и обавештења; оценом знања и вредновањем постигнутих резултата; условима за стицање стипендија и других врста помоћи за школовање и студије; условима за избор или стицање звања, професионалног усмеравања, стручног усавршавања и стицања диплома; условима за напредовање; доквалификацију или преквалификацију“.

² Неки од концепата којима организујемо родно релевантне аспекте друштвене организације су породица, брак, професија, кућа, домаћинство, приватно, јавно, зарађивање, брига и нега, глава породице, издржавати породицу, сексуалност (мушка, женска, хетеро, хомо...), класа, социјални трансфери, национални доходак, људска права...

разлика између полова, 2) описа и објашњења (друштвене) стварности који су осетљиви на асиметричне улоге полова и друштвене неједнакости које из тога произлазе, и 3) деконструкције стварности кроз социјализацију за равноправне родне улоге.

2.1. Основно и средње образовање³

Први проблем са којим се суочавају анализе родног садржаја образовања и посебно наставних материјала је препознавање ових садржаја у анализираним материјалима. У анализама које представљамо, пошло се од четири аналитичке димензије родне неравноправности:

- *rod* као друштвена организација сексуалности и репродукције врсте на основу полних разлика;
- *rod* као друштвена конструкција полних разлика кроз социјално наметнуту поделу рада између полова;
- *rod* као културнонормативна дефиниција (легитимација) „правог мушкарца“ и „праве жене“;
- *rod* као сет особина које представљају резултат интернализованих културних норми путем разноврсних психолошких механизма.⁴

Поменуће аналитичке димензије треба да послуже одговору на питање у којој мери се, и на који начин, биолошки, социјални, културолошки и психолошки аспекти рода пресликавају на наставне програме и наставне материјале. Као показатељ биолошке заснованости родне неравноправности у наставним материјалима, препознато је то што је жена примарно приказана кроз телесна својства и функције – дојење детета, рађање. „Жена се приказује као репродуктивна машина, а рађање као испуњење њене сопствене биолошке функције и обавезе према репродукцији људске врсте. Породица се приказује као основна ћелија друштвене организације, а брак као предуслов за породицу. Инсистира се на једном породичном моделу и приказује контрола женске сексуалности кроз институцију брака, при чему је сексуалност у функцији рађања“.⁵ Друштвено наметнута полна подела рада препозната је кроз приказивање професија,

³ Преглед анализа наставног материјала се заснива на публикацијама: Ђериман, Ј., Стефановић, Ј., Гламочак, С., Королија, М., *Родна анализа наставних програма и уџбеника за српски језик од првој до четвртој разреда основне школе*, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, 2017. – обухваћено 12 читанки и 17 радних свезака из српског језика. Ђорић, Г., Žunić, N., Obradović-Tošić, T. *Образовање за родну равноправност, Анализа наставног материјала за Грађанско васпитање*, UNDP, 2010. – обухваћено 10 уџбеника и приручника из области грађанског васпитања. Stjepanović-Zaharijevski, D., Gavrilović, D., Petrušić, N., *Образовање за родну равноправност, Анализа наставног материјала за основну и средњу школу*, 2010. – обухваћено 18 уџбеника и радних свезака из различитих предмета.

⁴ Ђорић, Г., Žunić, N., Obradović-Tošić, T., *нав. дело*, 2010.

⁵ *Исто*, стр. 21.

активности и интересовања „тако да мушкарац зарађује, издржава породицу, представља породицу у јавности, док жена брине о дому, супругу и деци... Породица је жени важнија од професије, каријере и друштвеног ангажмана. У домену поделе простора на јавни и приватни, јавни простор припада мушкарцу, а приватни жени. Такво стање резултира професионалном сегрегацијом: мушкарац производи, а жена се стара и негује“.⁶ Културнонормативни аспект рода је препознат кроз стереотипне улоге и активности „правог мушкарца“ и „праве жене“, родно специфичне моделе успеха и постигнућа и представљање пожељног модела породице. Психолошка нормализација „пожељних“ особина препозната је кроз личне особине приказаних мушких и женских ликова, при чему су „жене представљене као мазохистичне, препреде, манипулативне, неодговорне, будаласте, заводнице, без карактера; „женствено“ подразумева: одсуство агресивности, пасивност, потребу за заштитником, говор тихим гласом, ненаметљивост, емотивност, стидљивост, саосећајност. Мушкарци су представљени као агресивни, амбициозни и активни, динамични, предузимљиви, озбиљни, чврстог карактера, освајачи“.⁷

Релативна заступљеност родно осетљивог наспрам родно стереотипног садржаја је установљена пребројавањем јединица посматрања – семантичких целина са родно релевантним садржајем с обзиром на:

- а) заступљеност жена и мушкараца (дечака и девојчица), у анализираном материјалу;
- б) заступљеност родно осетљивог наспрам родно стереотипног језика;
- в) начин презентације жена и мушкараца (дечака и девојчица) у анализираном материјалу:
  - које су то *йородичне улоге и односи* а које *йрофесионалне и групе активности* у којима су мушкарци и жене претежно представљени, и у ком *йросйору*?
  - које су типичне *йородичне форме* представљене?
  - како су представљени *узори* дечака и девојчица?
  - које се *особине личности* везују за жене, а које за мушкарце и како се оне вреднују?
  - како су представљене жене и мушкарци (дечаки и девојчице) у односу на своје *коинийивне способности и досйиинућа*?

Осим квантитативне анализе, ауторке су посебно обавиле и тематску анализу уџбеника за поједине предмете, с обзиром на доминантни концептуални приступ од важности за процену родне осетљивости уџбеника. На пример:

- да ли је репродуктивно понашање човека приказано кроз пронатални дискурс или кроз дискурс репродуктивних права жена? („Биологија“)
- како се третирају питања разлика и неправедности? („Социологија“)

⁶ Исто, стр. 21.

⁷ Исто, стр. 22.

- како је веза између концепата „човек“, „грађанин“ и „жена“ представљена у уџбенику? („Устав и права грађана“)?
- ко су главни актери/ке у уџбеничком *тексту*, које су њихове вредности и интересовања, и која је њихова улога у представљеним *сукобима* и описима *насиља*? („Српски језик“).

Резултати представљених анализа, у најкраћем, сугеришу следеће. Ни у једном од анализираних *наставних програма* питања релевантна за разумевање односа (не)равноправности полова се не појављују експлицитно као тема. У садржају анализираних *уџбеника* нема посебних тема које се односе на питања релевантна за разумевање односа (не)равноправности полова. И на сликама и у тексту представљено је вишеструко више мушких него женских ликова. Цитирани аутори су претежно мушкарци. Знамените личности из прошлости које обележавају значајне моменте у историјском развоју су мушкарци. У читанкама и радним листовима из српског језика главни ликови су углавном мушки, они покрећу радњу и решавају заплет. Мушки ликови се чешће појављују у јавном простору и на отвореном. Жене су, у односу на мушкарце, несразмерно представљене као носиоци послова у домаћинству и као брижне супруге и мајке, са типично „женским“ особинама. Женски ликови су најчешће пасивни, послушни и понизни, незналице, а мушки паметни, предузимљиви и храбри. Професије, сфера рада и руководећи положаји су готово ексклузивно представљени кроз мушке ликове. Изузетак су такозвана женска занимања: учитељице, васпитачице, медицинске сестре, чистачице и сл., која су готово ексклузивно представљена женским ликовима.

Највећи помак је разбијање стереотипа о асиметричној подели кућних послова између мушкараца и жена и о типичним мушким и женским особинама. У анализама из 2010. године видан је и покушај употребе родно осетљивог језика. У анализи из 2017. године (читанке и радни листови за српски језик) доминира родно неутралан језик, али се користи и родно дискриминаторни језик.

На основу резултата анализе, формулисана су следеће опште и посебне препоруке за деконструисање родно стереотипног садржаја уџбеника:⁸

укључити родну равноправност у циљеве образовања на нивоу разреда и предмета; промовисати родно осетљив приступ проблемима којима се баве друштвене науке и хуманистичке дисциплине; у оквиру наставног програма укључити родну перспективу у све теме, где год је то могуће; употребљавати родно осетљив и родно неутралан језик; употребљавати и женски граматички род када се говори о професионалним и руководећим улогама; уравнотежити број мушких и женских ликова приказаних на сликама и у тексту; уравнотежити представљање мушких и женских знаменитих личности; представити успех и постигнуће као резултат индивидуалног напора и мушкараца и жена;

⁸ *Истио* и Stjepanović-Zaharijevski, D., Gavrilović, D., Petrušić, N., 2010, *нав. дело*. Изостављамо због простора препоруке које се тичу (институционалних) механизма реализације препорука.

представљати прошлост и из перспективе доприноса жена; указати и на женске претке; избегавати стереотипно представљање професионалне, јавне и политичке сфере као сфере мушкараца; представити жене у професионалним улогама и руководећим улогама; избегавати представљање жена у „типично женским“ професијама; представити мушкарце у пословима неге деце и одржавања домаћинства; избегавати приписивање стереотипно „мушких“ или „женских“ особина; уравнотежено представити све моделе породице; кроз одговарајућу едукацију повећати осетљивост наставника и осталих запослених у образовању за родни садржај наставног материјала и наставне праксе.

У односу на поједине предмете – укључити у садржај *ірађанскоі васіи-ітања* радионице које се директно баве проблемима родне (не)равноправности.⁹ У уџбенике и наставу из *іеоірафії* увести родно осетљиву статистику становништва: образовање, запошљавање, дистрибуција становништва по гранама делатности.

У настави *біолоііје* анатомију људског тела представити и на мушким и на женским телима; у причу о рађању укључити репродуктивна права жена, као и улоге оба родитеља у одгајању деце; равноправно представити све облике породица;¹⁰ избегавати повезивање тзв. непотпуне породице са облицима социјалнопатолошког понашања;¹¹ избегавати пренаглашавање утицаја породице на очување здравља појединаца и обликовање њиховог (социјално прихватљивог) понашања. У настави из *усіава і права ірађана* посветити више простора за обраду тема и правних појмова који носе родне садржаје.¹² У уџбеник *соціолоііје* увести поглавље које се посебно бави родним односима; у поглављу о социолошким теоријама представити и феминистичке социолошке теорије; увести родну димензију у поглавља која се баве различитим аспектима друштвене организације.¹³

2.2. Високо образовање

У високом образовању у Србији готово потпуно изостаје и регулатива и пракса уношења родне перспективе у садржаје учења на институционалном универзитетском нивоу, на плану наставних програма и наставних планова,

⁹ О подели одговорности у приватној сфери, о женским људским правима и претпоставкама њиховог остваривања, о конкретним облицима дискриминације жена, и особа различитих сексуалних оријентација и алтернативних стилова живота.

¹⁰ Уз нуклеарну, потпуну и хетеросексуалну, истаћи алтернативне облике партнерства, породице самохраних очева/мајки, усвојитељске, хранитељске и друге.

¹¹ Наркоманија, алкохолизам, криминал, проституција, сексуално преносиве болести.

¹² Принцип равноправности полова, забрана дискриминације, политика једнаких могућности, посебне мере ради постизања пуне равноправности лица која су суштински у неједнаком положају.

¹³ Брак и породица, рад и подела рада, образовање, запошљавање и односи на тржишту рада, социјална стратификација и друштвена покретљивост и друго.

као и на плану наставних материјала и уџбеника. Ову констатацију поткрепљујемо резултатима два унеколико различито конципирана истраживања у области високог образовања.

2.2.1 *Анализа родне димензије у високошколском образовном материјалу*¹⁴

У првом истраживању је анализирано 17 јединица образовног материјала из области друштвених наука и хуманистичких дисциплина – социологија, психологија, педагогија, демографија, медицина и друштво, медицина рада и пословна етика, које се изучавају на различитим факултетима Универзитета у Београду. Примењени метод је укључио квантитативну анализу *родне осетљивости језика, фреквенције појављивања појединих термина који упућују на родне улоге и родне односе, број аутора у односу на број ауторки*.

Основна усмереност истраживања је међутим била на квалитативну анализу концептуалних приступа која је обухватила: дискурзивну анализу *родних улога, родних односа, репрезентацију родности уопште (и жена посебно) у друштву, у јавној и приватној сфери, на тржишту рада, у породици, затим постојања репродукције и репродуктивних права, сексуалности, дискриминације, вредносних ставова* итд... Анализа се бавила и третманом посебних питања као што су *феминизам, патријархат*, однос према *маргинализованим групама, хетеронормативности и расизам*. Сваки уџбеник је анализиран и контекстуално и епистемолошки, с обзиром на савременост приступа, примењени теоријски оквир, и нормативни приступ – који је систем друштвених вредности привилегован, епистемолошку позицију у односу на то да ли постоји „објективна“ истина, шта је научна истина, шта је „природно“, и у односу на то коме се уџбеник обраћа. Оваква анализа представља покушај да се родни садржај уџбеника процени из перспективе конструкције стварности и преношења концептуалних мапа за разумевање те стварности.

Резултати анализе су веома неповољни у односу на инкорпорирање родне перспективе у наставне материјале у високом образовању. Ауторке констатују да је само један уџбеник сасвим прихватљив, а један делимично прихватљив, у погледу заступљености родне перспективе и родне осетљивости. Осталих 15 је родно неосетљиво. Нема равномерне заступљености примера мушких и женских родних улога, а постојећи прикази рода и родних улога су стереотипни и ослањају се на традиционалне патријархалне парадигме. Уџбеници користе термине и изразе готово искључиво у мушком роду. Ова терминологија претендује на то да се представи као универзална и да означава наводно неутралну категорију човека. Не користи се адекватан терминологички апарат који упућује на друштвену конструкцију рода и родних улога. Уџбеници који имају чак и делимично приступ родне осетљивости и баве

¹⁴ Bačević, J., Blagojević, J., Duhaček, D., Džamonja-Ignjatović, T., Vukasović, M., Popović, D., Zaharijević, A., *Analiza rodne dimenzije u visokoškolskom obrazovnom materijalu*, UNDP, 2010.

се питањима о женама, или неким другим друштвено рањивим групама, то чине или недовољно, или на неодговарајући начин тако што искључују или омаловажавају неке друге друштвено рањиве и маргиналне групе, дискриминишу обичаје, културу и веру мањинских етничких група, нетрадиционалне породице, ЛГБТ популације итд. Савремена литература или је недовољно или уопште није заступљена. Не негује се критички приступ, студенти/киње се не подржавају да негују упитност. Према ауторкама анализе, став аутора уџбеника је ауторитаран, претендује на „објективно знање“, а образовни материјал се обрађа тзв. неутралном читаоцу (у мушком роду). Постоји строга дисциплинарна подељеност, нема мултидисциплинарног, а још мање савременог интердисциплинарног приступа.

Уџбеник који су ауторке окарактерисале као сасвим прихватљив у погледу заступљености родне перспективе и родне осетљивости има следеће карактеристике¹⁵: текст уџбеника се не обрађа неутрално одређеном „студенту“ већ појединачним мушкарцима и женама; укључује обраду свих или већину родно релевантних питања и питањима рода даје видљивост; питања рода инкорпорира у тематски обрађене проблеме и тиме наглашава да су питања која се односе специфично на жене истовремено и питања која се односе на друштво у целини;¹⁶ мушкарци и жене су равномерно заступљени у контексту описа, проблема, тумачења; жене се не појављују само у улози мајки и домаћица, нити су мушкарци приказани искључиво као хранитељи породица; свака појединачна тема се репрезентује широком палетом интерпретација; феминистички покрет се приказује као релевантна друштвена сила, а феминистичка теорија као незаобилазан домен за сваки теоријски покушај да се разуме савремено друштво; коришћена је најновија литература из области друштвених наука и хуманистичких дисциплина, а самим тим је присутна и равномерна заступљеност ауторки и у тексту и у референцама, а феминистички оријентисане ауторке присутне су и у областима у којима се не расправља специфично о феминизму; на крају сваког поглавља понуђена су провокативна и иновативна „питања за размишљање“.¹⁷

¹⁵ Опис ових карактеристика се може схватити као препорука за увођење родне перспективе у наставне материјале у високом образовању.

¹⁶ Проблеми који се могу препознати као релевантни за жене посебно се разматрају у контексту здравља и старења, породице, криминалитета, класне структуре, бирократије, тржишта рада, рада и породице, образовања, религије и политике.

¹⁷ *Истио*, стр. 45.

2.2.2 Родна њерсијективна у њравничком образовању¹⁸

Ауторке систематског упоредног проучавања квалитета и садржаја правних студија из родне перспективе, на два државна факултета правних студија – у Нишу и Београду, издвојиле су неколико кључних индикатора за ову процену. Први индикатор је родна осетљивост *студијској њројрама*. Други индикатор је родна осетљивост *уџбеника*, као основних извора сазнања о друштвеним и правним појавама и институтима које се изучавају у оквиру студија права.¹⁹ Трећи индикатор је тзв. *скривени курикулум (hidden curriculum)*,²⁰ који се односи на меру присуства патријархалне матрице у образовном окружењу.²¹ Четврти индикатори су везани за *родни баланс људских ресурса*, за питања једнаких шанси за учешће жена у наставном, научном и истраживачком процесу и за њихово каријерно напредовање. Пети релевантни индикатори су квантитативне врсте и везани су за *квантитативни родни баланс у наставничкој и студентској популацији*, као и за *родно сензитивну студијску*: полна структура наставног особља и студентске популације, органа управљања и руковођења; положај жена и каријерно напредовање у наставном и истраживачком пољу рада.

Коришћен је метод родне анализе,²² за испитивање правничког образовања у односу на постојеће циљеве политике родне равноправности коју држава спроводи у области образовања. Предмет родне анализе су била само два кључна образовна елемента: програми основних академских студија права, као најмасовнијих правних студија, и уџбеници као примарна литература коју студенти користе за стицање знања из појединих предмета. Родна анализа програма основних академских студија је требало да одговори на питање

¹⁸ D. Vujadinović i N. Petrušić, Uvođenje rodne perspektive u pravničko obrazovanje – Pilot analiza studijskih programa i udžbenika, S. Lilić, *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije*, Beograd 2017.

¹⁹ Šire: Stjepanović-Zaharijevski D., Gavrilović, D., Petrušić, N. *Образовање за родну равноправност, Analiza nastavnog materijala za osnovnu i srednju školu*, Beograd, Mena Group, UNDP, 2010, стр. 14.

²⁰ Појам „скривени курикулум“ указује на „неписана правила“ и „подразумевана знања“, односи се на оно што се од студената прећутно очекује или што им се преноси на неформалном и неексплицитном нивоу. (I. N. Jarić, *Javni i skriveni kurikulumi srednjoškolske nastave sociologije: obrazovne reforme u Srbiji (1960–2006)*, 2012, стр. 21).

²¹ Полазећи од чињенице да у процесу образовања, кроз предавања, вежбе и друге облике рада са студентима, наставници и студенти интерпретирају друштвене и правне појаве, вођени својим системом вредности, често и са интернализованим родним стереотипима, реализација усвојеног образовног програма може у исходу да доведе до учвршћивања родних стереотипа (Stjepanović-Zaharijevski D., Gavrilović, D., Petrušić, N., 2014, стр. 97).

²² Родна анализа подразумева сагледавање разлика у условима, потребама, заступљености, доступности извора и развоја, контроли средстава, моћи одлучивања, итд. између жена и мушкараца, на основу њима приписаних родних улога. Видети: *One hundred words for equality: A glossary of terms on equality between women and men*, Office for Official Publications of the European Communities, 1998.

– да ли је и у којој мери у њима изражена родна перспектива. Анализирана је родна осетљивост и свих елемената студијског програма: структуре, сврхе, циљева, компетенција које се његовом реализацијом стичу, листе и структуре обавезних и изборних предмета који га чине, као и њихових циљева, исхода учења и садржаја. Користећи квантитативан и квалитативан метод, прикупљени су подаци на основу трагања за одговорима на следећа питања: 1) да ли је познавање /разумевање родних димензија права дефинисано као један од исхода учења? 2) да ли су *Људска њрава* посебан наставни предмет и какав је његов статус (обавезни или изборни)? 3) да ли су *Студије рода* посебан наставни предмет и какав је њихов статус (обавезни или изборни)? 4) да ли се и у којој мери у силабусима наставних предмета обухваћених курикулумом помињу родни аспекти друштвених и правних појава и института који чине садржај предмета? и 5) колико је укупно тема интерпретирано у родној перспективи?²³

Уз уважавање чињенице да су неки предмети по природи ствари родно неутрални, прикупљени подаци омогућили су да се анализирани студијски програми сврстају у једну од следећих категорија: родно негативан, родно неутралан и родно сензитиван.²⁴

2.2.2.1. Студијски програми и силабуси

Резултати анализе су показали да студијски програми основних студија права у оба случаја не помињу родну димензију права – у опису сврхе, циљева, компетенција које се стичу на основним студијама права. С обзиром на критеријуме за процену степена „уродњености“ (родне сензитивисаности) студијских програма, анализирани студијски програми спадају у ред родно неутралних студијских програма.²⁵

Анализом силабуса наставних предмета, којима су дефинисани циљ, исход и садржај предмета, прикупљени подаци за укупно 78 наставних предмета на Правном факултету у Београду, показују да су у 11 силабуса наведене теме (појаве и институти), којима је родна димензија иманентно својство. Иако су силабусима појединих наставних предмета обухваћене родно релевантне теме, не помиње се нигде да се оне разматрају у родној перспективи. Изузетак је једино садржај предмета „Родно право“, из кога се јасно може закључити да

²³ *Истио*, стр. 94–97.

²⁴ „Родно негативан“ је студијски програм који садржи експлицитну промоцију стереотипних родних улога и родно дискриминаторских ставова, „родно неутралан“ је програм у чијем садржају нису заступљене теме које објашњавају родне аспекте друштвених и правних појава и института, тако да су у исходу родно слепи. Коначно, „родно сензитиван студијски програм“ је родно освешћен студијски програм, тј. програм чији садржај показује да се препознају и на адекватан начин интерпретирају родне димензије друштвених и правних појава и института, као и неједнакости које примена родно неутралних прописа производи (*истио*).

²⁵ *Истио*, 97, стр. 98.

се све теме разматрају на родно сензитиван начин. У случају нишког Правног факултета, од укупно 72 наставна предмета, у садржају 14 предмета помињу се теме (појаве и институти) којима је родна димензија иманентно својство. Прикупљени подаци показују да су теме са директним родним обележјима углавном садржане у опционим предметима. Међутим, ни у једном силабусу не помиње се да ће оне бити интерпретиране са родног аспекта. Једини изузетак је силабус предмета *Правне студије рода*, из кога се може закључити да ће све теме бити интерпретиране на родно сензитиван начин.²⁶

2.2.2.2. Уџбеници

Што се тиче уџбеника²⁷, анализирани су они који се тичу наставних предмета са посебно израженим родно сензитивним темама проучавања. Темељно питање је било у којој мери су родно релевантне теме у њима анализиране на родно осетљив начин. Показало се да у највећем броју случајева родно неутрални приступ, па чак и родно негативни је присутан у уџбеничкој литератури.

Уџбеници за *Социологију* и *Социологију љубави* имају мање или више родно сензитивна објашњења тема са изразитом родном димензијом, као што су питања породице, брака, родитељства, и тд. Међутим, све остале теме су разматране на родно неутралан начин, иако и многе од њих имају родну димензију (на пример, друштвене групе, моћ, друштвене улоге, итд.). Родно сензитивна анализа не покрива више од 10 до 15% садржаја. Нови родно сензитивни закони, који су важни за спречавање насиља у породици, дискриминације по родној основи, родне неравноправности, уопште се не помињу. Родно несензитиван језик је коришћен у свим овим уџбеницима.²⁸

Већина уџбеника за *Породично љубави* спада у родно неутралне по третману садржаја и начину писања. У једном од њих су одређене теме, које имају изразито родну димензију, разматране на родно сензитиван начин, иако и он у крајњем скору спада у родно неутралне уџбенике. С друге стране, постоје и уџбеници који садрже отворене или прикривене родно негативне сентименте, импликације и садржаје.²⁹

У уџбеницима *Уставно љубави* се не даје адекватно теоријско објашњење за уставно гарантовано право на родну равноправност, као ни за политику једнаких могућности. Већина тема нема родну димензију, али где она постоји

²⁶ *Исто*, стр. 98–99.

²⁷ D. Vujadinović i N. Petrušić, 2017, *нав. дело*.

²⁸ *Исто*, стр. 99–100.

²⁹ У смислу да већи фокус стављају у анализи брака на постојеће религијске догме (које репродукују патријархалну матрицу), него на законске норме савременог породичног права; излажу негативна становишта о хомосексуалном партнерству, а доводе чак у питање и право на абортус; не садрже објашњење родне основе породичног насиља, већ, штавише, нуде родно негативно објашњење.

интерпретирана је на родно неутралан начин. Тако, на пример, изостаје разлика између супстантивне и формалне једнакости, циљ посебних афирмативних мера, укључујући и оне које су предвиђене по питању политичке партиципације жена. Језик је родно несензитиван. Жене су понекад означене на увредљив и клишеизиран начин као „слабији пол“.

У једном од уџбеника за *Родно и социјално љраво* постоји у значајној мери родно сензитиван садржај. У њему се, такође, наглашава значај феминистичког покрета за развој родног права. Принцип једнакости у запошљавању и раду је разматран на родно сензитиван начин, са јаким нагласком на принципу једнаких могућности и на родно заснованој дискриминацији и њеној забрани. У дискутовању родно засноване дискриминације, указује се на чињеницу да се она примарно односи на жене, али се такође указује на то да се понекад односи и на мушкарце и транссексуалне особе. По питању злостављања на раду, запостављен је родни елемент у третирању жртве. Има неколико примера родно сензитивног језика у уџбенику. Иако у много мањој мери у односу на друге, у крајњем исходу, и овај уџбеник спада у родно неутралне и писане родно несензитивним језиком.

У уџбеницима за *Кривично љраво*, већина тема нема инхерентну родну димензију. Теме које, међутим, имају родну димензију нису разматране на родно сензитиван начин. Објашњење родне димензије сексуалног насиља је изостало. Недовољно пажње је посвећено криминалним чиновима са елементима дискриминације. Друштвена опасност од криминалних дела заснованих на родно заснованој мржњи и идеји части није уопште разматрана.

2.2.2.3. Уродњавање високог образовања на примеру *сџудија љрава – љрејорук*

Начелна препорука за уродњавање студијских програма на факултетима сугерише редефинисање стандарда за акредитацију студијских програма, у правцу увођења опште обавезе високошколских установа да у обликовању свих сегмената студијског програма, укључујући и курикулум, примене родно сензитивни приступ.³⁰ Таква норма би била основ да факултети редизајнирају своје студијске програме, изнова дефинишу њихову структуру, сврху, циљеве и садржај, чинећи их на тај начин родно сензибилним.

За правне факултете то би значило да структуру програма својих основних академских студија (*сџандарг 1*) изграде тако да они у пуној мери оспособљавају студенте за разумевање родних аспеката генезе и суштине права и правних института. *Сџандарг 4*, који се односи на компетенције студената би требало допунити оспособљеношћу студената да у креирању, тумачењу и примени прописа примењују родно сензитивни приступ и својим професионалним радом доприносе остваривању родне равноправности. Томе

³⁰ D. Vujadinović i N. Petrušić, *нав. дело*, 2019.

би допринеле и измене курикулума (*стандард 5*) којима би *Људска љрава и Сџудије рога* постали обавезни предмети.³¹

Као најпогодније за инкорпорирање родне перспективе у поједине предмете на правним факултетима, ауторке указују на силабусе из предмета *Основи социологије са социологијом љрава и Породично љраво*.³² Силабус из *Социологије* би, према ауторкама, требало да садржи и феминистички приступ друштву и праву и њиховим међусобним односима, приказ историјског карактера правних института, универзализовања правних норми (по мери универзалног „мушкарца“), као и приказ успостављања видљивости права жена, унутар универзалних норми, као резултата дуготрајне и мукотрпне борбе жена за своја права.³³ У погледу исхода, ауторке предлажу, да ће на поменути начин студенти моћи да разумеју друштвене односе, друштвену моћ, питање ауторитета, структуру друштвених група, као и законодавну сферу, суштину тумачења и примене права из перспективе родних односа.³⁴

Како су породица и породични односи и њихова правна регулација родно место родне (не)равноправности, ауторке сугеришу мноштво препорука у односу на силабусе за *Породично љраво*.³⁵ Тако предлажу да у циљеве предмета треба уврстити разумевање родне димензије породичноправних института, као и *de iure* и *de facto* породичних односа, које омогућава откривање родних неједнакости. Када је реч о садржају предмета неопходно је уврстити разноликости људских идентитета, насупрот традиционалном конструкту „мушког“ и „женског“ и различите варијетете породице, насупрот „потпуној, моногамној, хетеросексуалној породици“. Презентација свих „класичних“ породичноправних установа, као што су брак, ванбрачна заједница, родитељство, старатељство и др., мора укључити њихову родну димензију, односно указивање на њихове изворе у друштвеној организацији репродукције врсте на основама асиметричне поделе друштвеног рада између полова.³⁶ Ауторке сугеришу да студенти права не могу разумети појаву насиља у породици без разумевања његове родне заснованости, и без разумевања да

³¹ На сличан начин би требало редефинисати и стандарде којима се спецификују сврха и циљеви студијског програма.

³² D. Vujadinović i N. Petrušić, 2019, *нав. дело*.

³³ Dragica Vujadinović, Rod i pravna regulativa, Lilic, S. (ur), *Perspektiva implementacije evropskih standarda u pravnom sistemu u Srbiji*, Pravni fakultet, Beograd 2013; Vujadinović, 2016, *op. cit.* стр. 119–211.

³⁴ *Истио*.

³⁵ N. Petrušić i D. Vujadinović, 2019, *нав. дело*.

³⁶ Тако, на пример, у обради родитељства треба представити савремени концепт „родноравноправног родитељства“ и указати на негативне последице патријархалних образаца у родитељској одговорности, односно на дубоку укореењеност родног стереотипа о родитељству као примарној дужности мајке. И област имовинских односа у породици такође треба обогатити темама које обелодањују и проблематизују фактичку неједнакост жена у овој области, укључујући и стицање и деобу заједничке имовине.

се оно не може сузбити без искорењивања родних предрасуда и стереотипа и на њима заснованих образаца понашања и патријархалних обичаја.

ЗАКЉУЧАК

У модерним друштвима процес изједначавања жена и мушкараца пред законом је готово окончан. Правни оквир за заштиту равноправности родова и у области образовања је установљен. То значи, популарно речено, да је женама у модерном друштву западноевропског типа дозвољено све што и мушкарцима. Ипак неједнакости мушкараца и жена у различитим областима друштвеног живота *ојстїају иѕїовремено и уїркос њиховој їравној (de jure) једнакостїи*.

У овом раду је образовање разматрано као потенцијални механизам еманципације од традиционалних родних улога, али и као чести извор репродукције патријархалне матрице односа моћи и потчињавања. Установљено је да је у протеклих десетак година обављено више истраживања и анализа родног садржаја образовања и наставних материјала у Србији. Методе за препознавање најважнијих димензија родних односа у наставним садржајима и мерење релативне заступљености родно стереотипних и родно осетљивих садржаја су прилично добро утемељене и развијене. Нажалост, резултати анализа указују на веома спорадичне и мале помаке у тзв. уродњавању садржаја наставних програма и наставних материјала. У наставним материјалима за основну и средњу школу највећи помак је разбијање стереотипа о асиметричној подели кућних послова између мушкараца и жена и о типичним мушким и женским особинама. Видан је и покушај употребе родно осетљивог и родно неутралног језика, али се још увек користи и родно дискриминаторни језик. У високом образовању у Србији готово потпуно изостаје и регулатива и пракса уношења родне перспективе у садржаје учења на институционалном универзитетском нивоу, на плану наставних програма и наставних планова, као и на плану наставних материјала и уџбеника.

Изгледа да, упркос највећем напретку људских и женских права у другој половини 20. века, процес уродњавања образовања ипак веома споро пробија баријере, јер зашто би се иначе више од четрдесет година понављали слични захтеви о неопходности уродњавања уџбеника, наставних садржаја и педагошких метода. Патријархални кодови и културолошке матрице се опирају променама. Аутоматизам, линија мањег отпора, укорењеност и непревазиђеност у самим менталним склоповима људи који доносе одлуке и који креирају знање, велика су препрека за спровођење иновативних родно сензитивних приступа и увођење таквих садржаја. Интервенција државе је неопходна као потпора за спровођење стратешких и нормативних циљева и задатака, односно, акциони планови на националном нивоу и на нивоу сваке школе и образовне установе су неопходни фактори успостављања родне равноправности на свим нивоима образовања. Међутим, без интеракције процеса „одозго“ и процеса

„одоздо“, свако интервенисање државе за промене на институционалном нивоу може лако да се схвати као наметање и да се изокренуто тумачи као идеолошки декрет, а не као потреба и суштинска цивилизацијска мисија. Због тога је неопходно да се промене догађају и изнутра, да наставни кадрови и руководства установа образовања од основне школе до универзитета доносе одлуке о едукацији едукатора и о потреби унапређивања наставних садржаја и наставних материјала због унапређења квалитета знања и због унапређења квалитета друштвених односа кроз успостављање родне равноправности као идеје водиле образовног процеса и као остварене праксе у односима међу наставним кадровима и односа између едукатора и оних које они едукују.

Gorana Đorić, Dragica Vujadinović

EDUCATION FOR GENDER EQUALITY IN SERBIA

S u m m a r y

Education has a significant emancipatory potential in the realm of gender relations, but could be also efficiently used to perpetuate relations of domination. International normative and strategic documents have emphasised the importance of education for achieving gender equality since the second half of the 20th century. These documents proscribe the duties of national governments to undertake various activities for securing that education improves gender equality: by the means of revision of textbooks and study programs and by adjusting teaching methods; by facilitating cooperation of all stakeholders; by introducing the principle of gender equality into national legal frameworks for education, as well as by applying gender perspective into education policy. However, education process in Serbia in itself is still far from proclaimed objectives of gender mainstreaming at all levels of education. Following a brief presentation of international and national normative frameworks, we address the problem of incorporating gender perspective into scientific and teaching disciplines, as well as teaching materials in Serbia. The main body of the paper presents several analysis of the content of teaching material at different level of education in Serbia. This overview has a purpose to illustrate the ways in which gender biased and gender sensitive content of various teaching materials have been identified, to assess to what extent the teaching materials in Serbia serve the purpose of education for gender equality, based on the results of these analyses, and, finally, to summarise recommendations for better integration of gender perspective into teaching materials.

Keywords: education, gender equality, content analysis, teaching materials